

Protagoras en de Geneeskunde

door

H. KESTERS
lid der Maatschappij

Van in de Oudheid wordt Protagoras beschouwd als de baanbreker en het hoofd van de eerste sophistiek. Aangaande zijn leven, zijn persoon en zijn leer vallen er weel wat gegevens samen te lezen bij zijn tijdgenoten, vooral de comici, bij latere schrijvers, vooral Platoon en Aristoteles, bij de doxographen. Zijn niet onsympathieke maar toch ietwat komisch-pedante verschijning in Platoons werken blijkt, onder een zweem van humor en satire, een vrijwel levensgetrouw beeld te bieden.

Grijpen wij naar de kataloog van zijn werken bij Diogenes Laërtios, dan stellen wij onmiddellijk vast dat hij onvolledig moet zijn: het eerste deel moet weggevallen zijn, vermits elders vernoemde werken, en nog wel van de belangrijkste, er ontbreken. Daarenboven heeft het er alle schijn van dat er hoofdtitels en ondertitels, en wellicht ook titels van afzonderlijke *logoi* uit sommige van die werken, door elkaar gegooid werden. Over de juiste inhoud en de structuur van deze werken vernemen wij er niets, hier niet, en, over 't algemeen, ook elders niet. Diels heeft in zijn verzameling slechts vijf fragmenten onder bepaalde hoofdingen weten onder te brengen, en deze fragmenten bevatten vijf druklijnen authentieke Protagoras-tekst. 't Is opvallend weinig voor een schrijver die toch zoveel van zich deed spreken en die in de literatuur betrekkelijk ruim bedacht werd. De oorzaak van deze schaarste dient wel allereerst gezocht in de aard zelf van deze werken. Zij waren uiteraard op eigen tijd en omgeving berekend, een soort publicistiek onder vorm van voordrachten. Sommige waren eeuwen later, blijkbaar tot in Porphyrios' tijd, in de bibliotheken opgeborgen, maar hadden hun actualiteit verloren. Maar ook de faam van de schrijver, en de kwade roep, waarin de sophistiek geraakte bij de Socratici was oorzaak van deze veronachtzaming.

Het valt ons dan uiterst zwaar ook maar een poging te wagen van reconstructie van Protagoras' oeuvre, en de philologie, die nochtans voor verloren werken allereerst hierop moet bedacht zijn, heeft het hier niet al te nauw opgenomen. Alles wat in de overlevering door Protagoras' naam gedekt wordt heeft zij samengeraapt, daarin begrepen de getuigenissen en paralleelplaatsen die

zijn invloed of sporen van zijn denkbeelden schijnen te verraden, en tracht het, voortgaand op vermoedens, over de vernoemde titels te verdelen. Het spreekt vanzelf dat men groot gevaar loopt aldus de karaktertrekken van werken te verdoezelen en zelfs de authentieke teksten in een vals verband te plaatsen of anachronisch te belichten.

Dit lijkt wel het geval te zijn voor het meest ophefmakend en meest omstreden fragment, de aanhef van zijn *Waarheid*, of *Neervellende Bewijzen*. « Aller dingen maat is de mens : van die zijn, dat ze zijn ; van die niet zijn, dat ze niet zijn. » Tussen de vele vragen, door de kritiek opgeworpen, vermelden wij alleen de volgende. Slaat het gezegde op de mens in 't algemeen ? Is er de mens bedoeld, bij uitsluiting van andere wezens, dieren of goden ? Of moeten wij aan de mens als individu denken, zodat voor ieder is wat ieder meent dat is ? Anderzijds, wat zijn de dingen, de *chremata* en het zijn of niet-zijn van deze ? Gaat het alleen om hun (substantieel) zijn en niet-zijn¹, of over het kwalitatief zijn en niet-zijn (warm of koud, goed of slecht) ?

Platoon, in zijn *Theaitetos*, plaatst dit gezegde in kennis-theoretisch verband, zodat de betekenis wordt : het object van kennis wordt bepaald door het subject. En onwillekeurig is men tot op onze dagen voortgegaan met er deze epistemologische betekenis aan te geven. Welnu, tussen Protagoras' schrift en Platoons *Theaitetos* ligt er een halve eeuw van intense wijsgerige activiteit en snelle evolutie. Was het probleem, zoals Protagoras het stelde, hetzelfde dat de Socratici beroerde, en zelfs, *kon* het ten tijde van Protagoras op die wijze gesteld worden ?

Om methodisch te werk te gaan moeten wij allereerst de vraag stellen : of het mogelijk is uit het geheel van de overlevering het tekstverband te herstellen waarin het gezegde voorkwam. Hierop mogen wij zonder aarzelen antwoorden dat Protagoras zelf zich beriep op de geneeskunde, en dat de meest gezaghebbende getuigenissen eenparig in die richting wijzen, niet het minst Platoon en Aristoteles, ook wanneer zij de zin verdraaien om de uitspraken zelf kritisch te toetsen aan hun eigen kennisleer².

Als vertrekpunt dienen wij de plaats te nemen die voor 't eerst en het breedvoerigst Protagoras' stelling bespreekt, nl. de *Theaitetos*. In zijn studie aan Demokritos' kennisleer gewijd betoogt

(1) *Theaet.*, 160b: « de dingen op zichzelf ».

(2) De belangrijkste plaatsen zijn : Platoon, *Gorg.*, 464c-465d, *Phaedr.*, 270b-271b verbonden met 261a vlg. *Theaet.*, 158c vlg en 166d vlg Aristot. *Eth. Nic.* III, 6, 1113a 22 en XI, 5, 1176a 9, plaatsen die in een vergelijkende tabel samengebracht worden in onze studie: *Plaidoyer d'un Socratique*, Leuven, 1959, blz. 221-222, en besproken *ibid.* blz. 165-168, samen met *Prot.*, 165d-166d. Zie ook hierna, blz. (12) van deze bijdrage, Aristot., *Metaph.*, XI, 6, 1062b 12 tot 1063a 15.

Langerbeck³ dat de distinctie tussen zinnelijke en bovenzinnelijke kennis, die Platoon bij deze kritiek te pas brengt, geheel vreemd is aan de leer van Protagoras; bijgevolg, dat zijn bewering algemeen was, zonder onderscheid van gebieden en wegen van kennis. Op dit bepaalde punt geeft Ernst Kapp, in zijn diepgaande kritiek⁴, volkomen gelijk aan Langerbeck, en als nieuw bewijs haalt hij het derde hoofdstuk aan van de 5e-eeuwse verhandeling *Over de Oude Geneeskunde*, dat hij toelicht als volgt: Protagoras' gezegde is in de grond een paradoxe, en spreekt schijnbaar zich zelf tegen. Wel heeft het zin te zeggen dat de mens generisch, niet individueel genomen, maat is van alle dingen. Dit betekent dat de mens, en niet een ander wezen, God of dier of om 't even wat, noch ook deze of die mens in 't bijzonder, maat is van de dingen. Volgens Platoon echter, in de *Theaitetos* en de *Kratulos*, is dit niet de betekenis, maar wilde Protagoras juist zeggen dat er geen algemene maar enkel individuele kennis mogelijk is, verschillend naar ieders gesteldheid. Een absolute maatstaf om te bepalen wat is en wat niet is, bestaat dus niet. Hoe kon Protagoras dan toch zeggen dat de mens maatstaf is van de dingen?

Volgens Kapp vindt de paradox haar oplossing hierin dat Protagoras, na zijn stelling vooropgezet te hebben, ze heeft willen bewijzen, en om haar te bewijzen, zich beroepen heeft op de individuele variaties. Maar de stelling zelf was algemeen bedoeld. Immers, men kan wel beweren dat het onzin is het zijn en het niet-zijn anders te willen denken dan de mensen het doen; maar hoe gaat ge bewijzen dat het geen zin heeft te spreken over een zijn dat niet is het zijn-voor-de-mens? Het enig voor-de-handliggend bewijs gaat uit van het individu: evenmin als het zin heeft aan A, voor wie de windtocht koud is, te willen wijsmaken dat hij niet koud is, vermits hij het niet is voor B, evenmin heeft het zin aan de mensen in 't algemeen te willen wijsmaken dat er dingen zijn, die niet zijn voor hen, en dat er dingen niet zijn die wel zijn voor hen. «Zijn» betekent «zijn voor de mensen» en anders niets.

Indien, zo gaat Kapp verder, deze gedachte mogelijk is, dan begrijpen wij het historisch verband waarin Protagoras' woord dient geplaatst. Al de natuurphilosofen en ook Herakleitos verklaren uit één mond dat de dingen die de mensen zich denken niet zijn, maar dat daar wel zijn de dingen die de mensen niet denken, namelijk hun beginselen, hetzij één, hetzij twee, hetzij meer. Wanneer Protagoras nu de mens uitspeelt als maatstaf,

(3) *Doxis Epirusmiè (Nieuwe Philologische Untersuch.)*, 10) Berlijn, 1935.

(4) In *Gnomon*, Jg 12 (1936), blz. 65-77 en 158-169.

dan moeten wij daarin zien het verzet, de afstraffing door het gezond verstand gegeven aan de zeer persoonlijke bespiegelingen van deze physici. Is dit protest, inzover het negatief het menselijk kennen afbakt, nog vrij banaal, het kan ook positief beschouwd, als verdediging van de menselijke kennis tegenover de natuurphilosophische speculatie. Om dit aan te tonen beroept zich Kapp op hfst. 3 van *De Oude Geneeskunde*, een 5e-eeuwse verhandeling « in der man sich überhaupt auf Schritt und Tritt auf Protagoras erinnert fühlt. » De inhoud van dit hoofdstuk komt hierop neer. De bevinding dat niet dezelfde behandeling bate brengt aan gezonde en kranke lui heeft de zoekers er toe aangezet een eigen regiem voor de zieken, namelijk de geneeskunde, uit te werken. Welnu, met hetzelfde doel en volgens dezelfde methode, namelijk door waarneming en afleiding uit waarnemingen, werd voorheen ook het menselijk regiem voorzien : men stelde namelijk vast dat hetgeen voedszaam en gezond was voor de dieren (b.v. rauwe, onvoorbereide kost) ongezond was voor de mens. In de grond was dit ook geneeskunde, vermits keuze, bereiding van spijzen enz. uitgewerkt werden tot hetzelfde doel, om ongemak, ziekte en dood te keer te gaan. De geneeskunde is een onderdeel van de wetenschap die heel de menselijke verzorging bestrijkt, laten wij zeggen van de « verpleegkunde ».

Aan deze beschouwingen knoopt nu Kapp volgende redenering vast, die bij mijn weten nergens in de Hippokratische verhandeling uitgedrukt noch onderverstaan is : Zal men nu zeggen dat de algemene geneeskunde niet bestaat, vermits ieder geval verschillend is ? Zo ook is het feit dat de dingen ons verschillend voorkomen van individu tot individu nog geen reden om het algemeen-menselijk kennen te loochenen, zoals de natuurphilosophen dat beweren te doen.

Kapp's redenering brengt het debat terug naar het kennisprobleem. De vraag die wij hier willen stellen is juist deze : heeft Protagoras in zijn gezegde enig onderscheid tussen algemeen en afzonderlijk kennen op 't oog gehad ?

Duidelijkheidshalve stellen wij vooraf nog deze vraag : welk soort van afhankelijkheid kan er bestaan hebben tussen Protagoras' *Waarheid* en de Hippokratische verhandeling ? Wie is gever en wie ontlener ? *De Oude Geneeskunde* dagteekent hoogst waarschijnlijk uit het einde van de 5e eeuw. Dat Protagoras er aan zou geput hebben blijkt alleszins uitgesloten. Maar, aangezien Protagoras bij de geneeskunde aanleunt, moet hij bij de Hippocratici zijn te rade gegaan. Kan het niet zijn dat hij zijn leer gedacht en uitgewerkt heeft aan de hand van een geneeskundige theorie die wij in *De Oude Geneeskunde* zouden terugvinden ?

Dit is niet a priori uitgesloten, maar dan moeten wij meteen aannemen dat de *homo-mensura*-zin zelf uit de geneeskundige wereld overgenomen werd; zozeer is hij verstrengeld met heel deze theorie, waarvan hij de grondstelling uitmaakt. Dan zou heel de traditie zich vergist, en aan Protagoras een stelling toegekend hebben die zoveel ophef maakte, maar niet van hem was. Er blijft dus de enige uitkomst, die door alle critici stilzwijgend schijnt aanvaard te zijn, dat namelijk *De Oude Geneeskunde* het werk is van een theoreticus, een iatrosophist, die Protagoras' denkbeelden overgenomen en ontwikkeld heeft. Dat Protagoras de geneeskunde tot object van technologische speculaties gekozen heeft, niet alleen in verband met zijn staatkundige theorieën maar ook om haar zelf, is zo goed als zeker, vermits hij met voorliefde de *technai* bestudeerde, en de geneeskunde toch de *technè* bij uitstek is, en wel deze welke meest onmiddellijk betrekking heeft op de mens. Wij zouden dus moeten trachten van de Hippokratische verhandeling terug op te klimmen naar Protagoras' *Waarheid*.

Volgens Kapp wilde Protagoras van meet af zijn studie beperken tot de mens, en trachtte hij, door zijn *homo-mensura*-stelling, zijn gebied af te schermten tegen de betweterij van de natuurphilosofen en andere Voorsokratiekers. In het aldus afgebakende gebied geldt alleen als zijnde hetgeen voor de mens is. Dat voor andere wezens andere dingen zijn is mogelijk, even goed als wij vaststellen dat zelfs hetgeen voor één individu is, niet is voor een ander. Kurt von Fritz, in zijn Protagoras-artikel⁵, vat Kapp's interpretatie samen en voegt er de volgende bemerking aan toe: «De analogie in de bewijsvoering (tussen de verhandeling en Protagoras' gezegde) is niet moeilijk om zien, alhoewel de bewijsvoering een tegenovergestelde richting uitgaat. De schrijver van *De Oude Geneeskunde* besluit: zoals er een algemene mensendiët bestaat, die eerst gevonden moest worden, maar nu verstaanbaar is voor eenieder, zo moet er nu ook een speciale krankendiët bestaan, die de geneesheer voor de verscheidene speciale gevallen moet vinden, en waarvan de essentie dan ook voor de leek verstaanbaar is. Protagoras besluit omgekeerd: zoals het onzin is de afzonderlijke mens te willen bewijzen dat er warmte bestaat waar hij koude gewaarwordt, zo is het pure nonsens aan de mens in 't algemeen te willen bewijzen dat de wereld gans anders is dan zij hem voorkomt.»

Deze constatacie van von Fritz is volkomen gegrond, maar hiermee valt dan ook de voorstelling van Protagoras' argument, door Kapp uitgewerkt, zo goed als gans in duigen. Onwillekeurig heeft

(5) *Realencyclopädie*, DI 23, kol. 908-921; de aangehaalde plaats kol. 915.

Kapp de aangehaalde geneeskundige theorie nog al te zeer beschouwd in 't licht van de kentheoretische toepassing die Platoon er van maakt in de *Theaitetos* en gaat hij aan haar grondprincipes voorbij.

De schrijver van *De Oude Geneeskunde* stelt de algemene diëet tegenover de speciale diëet, niet om te zeggen dat zij wezenlijk van elkander verschillen, maar wel integendeel, om te bewijzen dat zij slechts twee achtereenvolgende stadia vertegenwoordigen van één zelfde *technè*: zelfde doel, zelfde weg of methode, zelfde maatstaf.

Het doel van beide is hetzelfde, namelijk ongemak, ziekte en dood te weren, of, zo men wil, het levensbehoud (*sozein ton bion*) of het welzijn (*euexia*). Dit bewerkt nu de geneeskunde, maar ook de mensen die voor 't eerst de dierlijke kost weerden om zich te houden aan menselijke kost en zodoende de zgn algemene diëet « uitvonden » beoogden geen ander doel.

De methode is dezelfde. De geneeskunde, voortgaand op de bevindingen van de geneeskundige diagnose, schakelt uit wat inductief bevonden wordt oorzaak te zijn van ongemak, ziekte of dood. De algemene « verpleegkunde » heeft aanvankelijk hetzelfde moeten doen. Dat bepaalde kruiden, rauw geëten, of bepaalde baden op bepaalde momenten schadelijk zijn, hebben de eerste « uitvinders » moeten ondervinden, daarna anderen na hen, tot men vaststelde dat zij, algemene regel, te mijden zijn en dus uit het « menselijk regiem » uitgeschakeld werden. Dat zij niet gezond zijn weet nu iedereen, en daarvoor hoeft men geen arts meer te raadplegen. Dit is dan ook het enige opvallend onderscheid tussen « algemene » en « bijzondere » diëetkunde. De ene valt nog onder de *technè*, onder de vakkennis, de andere aanvankelijk ook, maar nu niet meer. « Indien deze (de algemene diëetkunde) niet als een *technè* beschouwd wordt, moet ons dat niet verwonderen: immers, wanneer niemand leek is in een vak, maar iedereen er in ervaren is tot een zekere mate, om wille van haar nut en uit noodzaak, dan is er geen reden dat iemand de naam drage van vakman. Niettemin, hare ontdekking is iets gewichtigs en veronderstelt veel navorsen en vakkunde ». En, zo gaat hij verder, ook nu nog maakt deze algemene diëet vorderingen, namelijk in de sportdiëet met het oog op de topprestaties van de atleten, waar zij steeds dezelfde methode volgt.

Deze vergelijking tussen algemene en bijzondere geneeskunde is zeker uit Protagoras overgenomen, vermits zij in dezelfde bevoordingen voorkomt in Platoons Protagoras, maar toegepast op de opvoeding. « Iedereen is deugdleraar, elk naar eigen vermogen, en toch vindt gij er geen enkel. Net zoals gij, indien gij een

leraar in de moedertaal zocht, er geen enkel zoudt vinden », plaats die in verband dient gelezen met de voorafgaande woorden van Protagoras: « In deze realiteit, de deugd, mag niemand leek zijn, of 't is niet mogelijk een staat te vormen »⁶.

De grondstelling van het eerste deel van *De Oude Geneeskunde* komt het duidelijkst uit in hoofdstuk 7. « Welk verschil ziet gij tussen het inzicht van hem, die geneesheer heet, en algemeen als vakman erkend wordt, die de diët en de voedingsleer voor kranken ontdekte, en hem die aanvankelijk voor heel de mensheid uit de toenmalig bestaande wilde en dierlijke voedingswijze, de voeding ontdekte waar wij ons nu aan houden, en ze wist toe te bereiden? Mij dunkt dat voor beiden dezelfde redenering (*logos*) en éne gelijkaardige ontdekking zich voordoet. Beiden hebben gezocht om uit te schakelen, de een die spijzen welke de gezonde aangeborenheid (*phusis*) van de mens, na het innemen, niet kon verteren omdat ze te wild, te rauw en te sterk waren, de andere die spijzen welke de momentele individuele gesteldheid niet toelaat te verteren. Waardoor steekt deze laatste af op de eerste, behalve dat zij meer voorkomen (*eidōs*) heeft, meer glans? Maar het beginsel was gene die eerst ontstond. »

Blijft nog de norm of maatstaf. Dat het zo interessante hoofdstuk 9 de aandacht van Kapp niet weerhouden heeft blijft mij een raadsel. Daar toch vinden wij de authentieke toelichting van Protagoras' gezegde. De geneeskunde moet weten te onderscheiden en te schiften (*krinein*). Zoals iedere kunst moet zij haar werktuig vinden om doelmatig te werk te gaan, en, indien zij het niet voorhanden vindt, moet zij het maken of ontwerpen. Zij moet zich een schiftingstuig bouwen of aanschaffen (*kritērion*).

Met uitgelezen woorden en uitdrukkingen betoogt de schrijver dat het hier om uiterst geringe en uiterst gewichtige verschillen kan gaan, en dat dus een fijngevoelig instrument dient aangewend. « Een soort maatstaf dient hiertoe opgespoord. Welnu, ge zult generlei maat, noch getal, noch gewicht ontdekken, die, als toets gebruikt, u toelaten de fijne variaties te onderkennen, tenzij de zintuiglijke ervaring (*aisthēsis*). Daarom is 't noodzakelijk ze zo nauwkeurig te leren kennen dat men nog slechts lichte feilen (afwijkingen) begaat in éne of andere richting ».

Dat deze theorie bij Protagoras voorkwam, blijkt uit het slotbewijs van Platoons *Protagoras*. Na vergeefse pogingen om door een dialektisch onderzoek het veelheid-eenheid-probleem op te lossen, verplaatst Sokrates het debat in 't menselijk leven, waar het levensbehoud (*sōzein ton bion*) doel is, en hij doet het, uitgaand

(6) *Prot.*, 327e-328a.

van het standpunt van de menigte, die toch van 't leven niets anders vraagt dan de maximale som van genot. Uiteindelijk komt het er dus slechts op aan juist te meten, te tellen of te wegen. Achtereenvolgens vraagt Sokrates : Indien de redding van ons leven zaak is van grotere afmetingen te kiezen, dan wordt de levenskunst een soort meetkunde ; is 't zaak van getallen, paar en onpaar te onderkennen, dan wordt zij rekenkunde ; is 't zaak van hoeveelheden, dan wordt zij een weegkunst. Maar een kunst en een wetenschap is zij alleszins.

In het eerste deel heeft de schrijver van *De Oude Geneeskunde* willen bewijzen dat alle menselijke verzorging slechts rationeel of wetenschappelijk is in zover zij uitgaat van de waarneming. In deze waarneming en in de conclusies die men er uit trekt ligt heel de *technè*. De gewaarwordingen kunnen verschillen van persoon tot persoon bij de mensen in 't algemeen: dat is juist het feit waarop de geneeskundige diagnose gefundeerd is: de vraag of zij waar zijn of niet wordt daarbij niet gesteld, alleen de vraag of deze gewaarwording in deze omstandigheid een symptoom is van gezondheid of van ziekte. Maar deze zelfde vraag krijgt een ander uitzicht wanneer zij gesteld wordt aangaande de technitès, de vakman. Hij moet vaststellen hetgeen is, en niet hetgeen hij gewaarwordt; hij moet onderscheiden en dus een *kritèrion*, een maatstaf hebben die niet bedriegt. Die maatstaf is de waarneming in de geneeskundige diagnose. Vergist hij zich, dan handelt hij niet als vakman, dan is hij in fout, en niet de *technè*. Hier ook is falen menselijk, maar hoe dichter hij de volmaaktheid benadert, hoe beter *technitès* hij is (hfdst. 11). Voor hem, en alleen voor hem wordt het waarheidsprobleem in deze verhandeling gesteld en heeft het een betekenis, niet een kennistheoretische, maar allereerst een praktische.

In het tweede deel gaat de schrijver over tot de weerlegging van de principes van de nieuwe geneeskunde, dat is, van de geneeskunde die uitgaat van de veronderstelling (*hypothesis*) dat bepaalde beginselen determinerend zijn voor ziekte en gezondheid van de mens. In de aanhef van dit deel wordt de vraag beter omschreven dan ik het samenvattend zou kunnen doen. « 't Is tijd dat wij terugkomen tot de theorie van hen die de *technè* opsporen volgens de nieuwe wijze, uitgaand van een postulaat. Indien hetgeen de mens schaadt iets is dat warm of koud, droog of vochtig is, en indien de rechte behandeling het warme moet ondersteunen tegen het koude, het koude tegen het warme, het droge tegen 't vochtige en het vochtige tegen het droge, neem me dan een mens, niet een met een sterk gestel, maar eerder zwak : laat hem tarwekorrels eten zoals hij ze van de dorsvloer heeft opge-

raapt, rauw en onvoorbereid, met rauw vlees en laat hem water drinken. Met zulk een regiem weet ik zeker dat hij veel gevolgen zal ondervinden, en erge: hij zal ongesteld zijn, zijn lichaam zal verzwakken, zijn ingewanden zullen kapot zijn en hij zal niet lang in leven blijven. Welke hulp moet men bieden aan een mens die zo te pas is? Warm of koud, droog of vochtig? Natuurlijk een van deze, want indien de oorzaak van de aftakeling één van deze is, dan moet men, volgens hun eigen redenering, ze bij middel van 't tegenovergestelde doen ophouden ».

De schrijver trekt hier klaarblijkelijk van leer tegen zekere theoretici die in de Ionische natuurphilosophie een grondslag zoeken voor een rationele geneeskunde. Hetgeen bij Kapp een loutere gissing was wordt hier ten volle bevestigd door de teksten. Het zou ons te ver leiden, wilden wij dit deel grondig ontleden, maar dat het van 't begin tot het einde Protagoreïsch is lijdt geen twijfel. Trachten wij van hier uit een terugblik te werpen op het gezegde van Protagoras.

Volgens de *Theaitetos* en al de andere getuigen sloeg Protagoras' woord hoofdzakelijk op het zedelijk-politiek handelen van de mens; de geneeskunde kwam er bij te pas als analogische toelichting, die dan weer zelfstandig uitgewerkt werd door de geneeskunde. Deze analogie is duidelijk genoeg. Het doel op politiek plan is de redding van mens en staat. Hier ook is men uitgegaan van een wilde en onbeschaafde oertoestand, waarop een van Protagoras' boekentitels duidt. Hoe is men daaruit opgestegen? Door toedoen van de *politikè technè*, die heeft weten te schiften, voorbehouden wat bate brengt en uitschakelen wat nadelig is. Aldus, en niet door *hypothesen* en utopieën, maar door de op ondervinding steunende *technè* is vooruitgang mogelijk.

Hier moeten wij ons van een vooroordeel ontdoen. Men heeft de sophisten voorgesteld als vrije geesten, en dat waren zij ten dele. Maar dan stelt men zich al te gemakkelijk voor dat zij revolutionairen waren die de breuk met het verleden als een axioma beschouwden. Het tegenovergestelde is waar. Zij zijn de eersten, zowel Hippias en Prodikos als Protagoras (Thrasumachos niet te na gesproken), die de problemen van 't cultureel leven opgeworpen hebben en voor de oplossing principieel te rade zijn gegaan bij het verleden.

Waar ligt hier de waarheid en welke zijn haar geldige normen? Hier ook dient de vraag gesteld met het oog op het handelen. In de geneeskunde is de waarheid gelegen in het juist vaststellen van wat voordelig of nadelig is voor de gezondheid, en de norm of maatstaf is de diagnostische waarneming, waarin vastgesteld wordt wat is en wat zou moeten zijn. 't Volstaat niet te zeg-

gen : die spijs is goed en die is slecht; maar men moet kunnen zeggen welke bepaalde uitwerkselen in elke bepaalde omstandigheid teweeggebracht worden door iedere behandeling. « Ziedaar het slag van waarheid dat ik omtrent ieder wil zien duidelijk worden »⁷. In de zedelijk-politieke orde moet de opvoeder de gesteldheid van individu en gemeenschap kunnen onderscheiden en de wetten en instellingen, hun goede en kwade uitwerkselen, kunnen wikken en wegen.

Wij staan hier ver af van alle beschouwingen over de menselijke kennis, de mogelijkheid om de realiteit te vatten door zinnen of geest, de onderscheiden soorten van kennis, kortom van alle kennistheoretische problematiek ; zij is hier niet te bespeuren. Dat de lezers van Protagoras vooral aandacht geschonken hebben aan zijn geneeskundig betoog, waarin natuurlijk de waarneming het essentieel en meest opvallend bestanddeel is van de diagnose, kunnen wij best begrijpen. Dat Protagoras, om zijn ethisch-politiek stelsel uit te bouwen, sterk aanleunde bij de geneeskunde en er voorbeelden ontleende, blijkt uit de hierboven aangehaalde schrijvers. Het lag dan ook voor de hand dat Platoon er de verdere consequenties uit trok in de zin van een kennisleer die hij aanvaardde en door zijn Sokrates liet verdedigen in zover het de zintuigelijke kennis betreft.

Indien wij deze epistemologische elementen ter zijde laten, dan benadert de verdediging van Protagoras in de *Theaitetos* de denkbeelden van *De Oude Geneeskunde*. « Ieder van ons is maatstaf van wat is en van wat niet is, maar er ligt een eindeloos verschil van de een tot de ander, namelijk juist dit, dat hetgeen is en toeschijnt aan de een, verschilt van hetgeen is en toeschijnt aan een ander. Verre van mij te beweren dat er geen wijsheid en geen wijzen bestaan. Wijs is, volgens mij, degene die weet te bewerken dat de een van ons, voor wie kwaad zich voordoet en is, een ommekeer teweegbrengt, en maakt dat voor hem goed zich voordoet en is. Kom nu weer niet mijn redenering aantasten met woordenvitterij, maar laat mij nog duidelijker uitdrukken hetgeen ik wil zeggen. Herinner u hoe wij het daareven in ons gesprek uitdrukten: voor de kranke schijnt de spijs bitter en zij is het ook, terwijl zij voor de gezonde het tegenovergestelde schijnt en is. Dat is nog geen reden om een van beiden voor wijzer te houden; dat gaat niet op, en men mag de kranke niet voor dom doen doorgaan omdat hij het zó meent, noch de gezonde voor wijs omdat hij 't anders meent. Een kentering dient hier teweeggebracht vermits éne gesteldheid beter is dan de andere. Zo moet ook in

(7) ¶ 20 einde.

de opvoeding de ommekeer van één gesteldheid tot een andere bewerkt. Zoals de genesheer deze kentering weet te bewerken met behulp van geneesmiddelen, zo de sophist door het woord. Immers nooit heeft iemand bewerkt dat 'n mens die meende hetgeen vals (onecht) is, naderhand meende hetgeen waar (echt) is. Want het is niet mogelijk te menen hetgeen niet is, of anders te menen dan men gewaarwordt; en alle gewaarwording is waar (echt). Veeleer durf ik zeggen dat, wie door toedoen van een verkeerde zielsgesteldheid, gelijkaardige oordelen heeft, door een goede zielsgesteldheid ertoe zal komen goede oordelen te hebben. 't Zijn zulke voorstellingen die sommigen, uit onwetendheid, als waar bestempelen. Ik zeg dat de ene beter zijn dan de andere, maar geenszins meer waar. En wat de wijzen betreft, mijn lieve Sokrates, verre van mij ze kikvorsen te noemen. Voor de lichamen geef ik hun de naam van geneesheren, voor de gewassen, van landbouwers. Ja, want ik beweer dat landbouwers ook in de gewassen, in plaats van slechte gewaarwordingen, wanneer er iets hapert, goede en gezonde gewaarwordingen en waarheden teweegbrengen, en dat de wijze en goede redenaars goede rechtsbepalingen doen treffen in plaats van slechte. Want voor iedere staat zijn die bepalingen rechtvaardig die hij goedvindt en zolang hij ze goedvindt; docht de wijze bewerkt telkens dat hetgeen slecht is bij hen vervangen wordt door wat goed is en dan ook hun instemming erlangt »⁸.

Opvallend is het belang dat hier gehecht wordt aan het begrip « kentering » (*metabolè*), dat ons van het theoretische naar het praktische verplaatst. *De Oude Geneeskunde* opereert met hetzelfde begrip en hecht er niet minder belang aan. Hier ook heeft de theoretische kennis van de dingen en van de mens, zoals zij op zichzelf zijn, geen belang. Dat alles, zegt hij, is wijsbegeerte (philosophie). Evenmin volstaat het algemene qualificaties te geven, en b.v. te zeggen dat kaas slecht is; men moet juist weten te bepalen welke preciese uitwerkselen worden teweeggebracht en waarom. Dat is, zegt hij, de enige waarheid die hem aanbelangt. Niet zonder enige ironie verlegt hij door deze woorden de waarheid in de ervaring, in tegenstelling met de filosofen die de waarneming veronachtzamen. Want, zo gaat hij verder, niets is meer geschikt dan de geneeskunde om ons de natuur te leren kennen, vermits de genesheer, wil hij zijn beroep behoorlijk uitoefenen, zich met de grootste zorg dient in te spannen om te achterhalen « wat de mens is *met betrekking tot spijs en drank en oefeningen* »⁹.

(8) *Theaet.*, 166b-167c.

(9) ¶ 20. Over de *metabolè*, o.a. ¶ 13, 19, 24.

Alles is hier door de empirie gericht naar het praktisch handelen. Inzake kennis en verhouding object-subject staat heel deze theorie op 't standpunt van de ouderen, namelijk van Empedokles: het gelijke wordt gekend door het gelijke, het menselijke door de mens, het goede door de goede en het kwade door de kwade. Alleen het *voorwerp* van de kennis werd verlegd van het zijn-op-zich naar het zijn-tot-de-mens: dit is, volgens hem, het eigen gebied van kennis en waarheid, inzover zij de mens raakt.

Deze relativering van het kennisbegrip voerde logischerwijze tot de individualisering, en 't is in die zin dat Platoon deze theorie verder doorgevoerd heeft. Protagoras zelf echter heeft zeer bewust de rug toegekeerd aan alles wat hij hield voor louter bespiegeling, zonder nut voor 't leven¹⁰.

Maar als grondlegger van een technè die de vervolmaking van de mens tot voorwerp heeft, kent hij alle dingen zin en waarde toe inzover zij voor de mens betekenis hebben, en vraagt hij van ieder, niet wat ze zijn op zichzelf, maar wat ze zijn voor de mens.

Aristoteles haalt meer dan eens Protagoras' gezegde aan. Over 't algemeen ziet het er niet naar uit dat hij deze aanhalingen in hun kontekst wil plaatsen: veeleer geeft hij de *logos* eenvoudig weer, waarschijnlijk volgens de gangbare versie die in de Akademie mondgemeen was, en met de weerlegging er van die Platoon in zijn *Theaitetos* geformuleerd had. Eénmaal nochtans, en wel in de oudste van deze aanhalingen¹¹, legt hij het verband tussen de *logos* en de historische kontekst. De oorsprong van dit gezegde zo beweert hij, ligt enerzijds in de natuurphilosophie, anderzijds in de disputeerkunst. De natuurphilosophen beweren dat alle zijn ontstaat uit zijn. Vermits het onmogelijk is dat wit ontstaat waar niets dan wit zou zijn, zo kan het slechts ontstaan uit niet-wit, d.i. uit het niet-zijnde, wat bij veronderstelling onmogelijk is. Dus moet datgene waaruit het ontstaat wit en niet-wit zijn. Het antwoord op deze opwerping vindt Aristoteles in zijn leer van act en potentie.

Maar er is nog het feit dat er eindeloos gedisputeerd wordt, hetgeen onderstelt dat dingen die voor de een zijn, voor de ander niet zijn. Het is onzin, antwoordt Aristoteles, gelijke waarde te hechten aan menigen en inbeeldingen van lui die elkander tegen-

(10) In de *Protagoras* laat Platoon duidelijk uitschijnen hoe de sofist alle kennis herleidt tot vakkunde, en aan de individuele of zelfs aan de kollektieve kennis van niet vakkundigen met minachting voorbijgaat. Zo bv. 353a: « Waarom, Sokrates, zouden wij de mening van de menigte aan onderzoek onderwerpen: zij praten toch maar al naar 't valt ».

(11) *Met.*, K, 6, 1062b 34 vlg. Over de datering van K 1-8, zie W. JAEGER, *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlijn, 1912, bl. 63; ID., *Aristoteles*, Berlijn, 1923, bl. 217.

spreken; 't is toch klaar dat één van beiden faalt. Dit zien we duidelijk bij de zintuigelijke waarneming: één zelfde ding lijkt nooit aan de één zoet, en aan de ander zuur, tenzij het zintuig en het onderkenningsorgaan (kritèrion) defekt en gestoord is bij één van beiden; en wanneer dat is, moeten wij aannemen dat de énen maatstaf zijn, de anderen niet. Hetzelfde dient gezegd van goed en kwaad, van schoon en lelijk en andere soortgelijke eigenschappen. Zulke opvatting huldigen komt op hetzelfde neer als aan te nemen dat, wanneer men met de vinger de oogbol omhoogdrukt en alzo de dingen dubbel ziet in plaats van enkel, de waargenomen dingen dubbel zijn omdat zij ons zo voorkomen, en toch weer één, vermits aan wie de oogappel niet omhoogdruken het éne als één voorkomt. En Aristoteles, blijkbaar zinspelend op de kentering-theorie van Protagoras, gaat verder: «Het is absoluut onzin zijn oordeel aangaande de *waarheid* te steunen op het feit dat de dingen alhier immer in beweging (*metaballonta*) en nooit blijvend schijnen te zijn. De *waarheid* moet men achterhalen in datgene wat in dezelfde toestand blijft en geen verandering (*metabolè*) ondergaat». Hier worden wij dus ook verwezen naar de natuurphilosophie enerzijds, naar de geneeskunde anderzijds.

Samenvattend menen wij te mogen besluiten dat het verkeerd is in Protagoras' gezegde de uitlating te zien van een epistemo-loog, of van een filosoof. 't Is de uitdrukking van de praktische vakkundige regel van een opvoeder die alles ziet in het teken van de menselijke *aretè*, zoals de geneesheer alles ziet in het teken van de gezondheid.